

EDEBİYATIN GELİŞMESİNDE TERCÜMELERİN ROLÜ: TERCÜME EDEBİYATI

Emel KEFELİ*

Eski yıllardan beri birbirine yabancı ve kapalı medeniyetlerin kendi içlerinde doğup büyüdüğü ve geliştikleri kabul edilir, her biri ayrı bir âlem olan bir Çin Medeniyeti, bir eski Amerika (Aztek ve İnka) medeniyetinden, bir Hint medeniyetinden bahsedilirdi. Birbirlerinden uzak bölgelerde ve birbirlerinden ayrı olarak doğan ve gelişen medeniyetlerin ortak noktaları, benzerlikleri üzerinde çalışmayı sağlayacak belgeleri bulmak ve değerlendirmek oldukça karmaşık bir işti ve bu belgelere ulaşmak pek de kolay değildi. Bir de her medeniyetin kendini başlangıç olarak göstermek istemesi eklendiğinde medeniyetler arası ilişkiler daha da karmaşık bir hal alıyordu.

Ancak her medeniyet dairesi için ve hatta her canlı için esas olan nokta “değişmek”tir. Değişerek devam etmek ve devam ederek değişmek. Bütün canlılarda özellikle de insan topluluklarında her değişim bir zorlamanın¹, bir iç veya dış etkenin sonucudur.

Tek bir medeniyet vardır, o da insan toplulukları arasındaki karşılıklı tesirlerin büyümesi, çoğalması ve genişlemesidir.² Her yeni unsur yepyeni ufuklar açar. Kendi içine kapanan ve her şeyi yalnız kendinde arayan, bütün tesirlere kapısını kapayan cemiyetlerin yeni bir şey yaratmasına imkân yoktur.

“Öteki”ni tanımanın ve yeni ufuklara açılmanın en önemli vasıtalarından biri de hiç kuşkusuz tercümedir.

“Uyanış devirlerinde yaratıcılık kudretini veren tercümedir” şeklindeki görüşle Hilmi Ziya Ülken uygarlık tarihindeki önemli bir konuya ve tercümenin “tefekürü temin etme” özelliğine işaret eder. Yunan medeniyetinin oluşumundan itibaren İskenderiye, Bağdad gibi ilim merkezlerinin teşekkülünde ve Rönesans gibi önemli değişimlerde tercümenin önemli bir rolü olmuştur. Eski Yunan'ın uyanışında Anadolu, Fenike, Mısır tercümelerinin, Türk Uygur uyanışında Hint, İran, Nesturî tercümelerinin, İslâm uyanışında ise Yunan (Nesturî, Yakûbî), Hint tercü-

* Yard. Doç. Dr., M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi

¹ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yay. İstanbul, 1997 (Eserin ilk baskısı 1935, ikinci baskısı 1947 yılına aittir.)

² a.g.e., s.11

melerinin, Rönesans devrinde ise İslâm (Türk, Arap, Acem)Yahudi, Yunan tercüme-lerinin rolü dikkat çekicidir.³

Eski Yunanlıların, Uygurların, İslâm milletlerinin, Alman romantizminin gelişmesinde de hep tercüme faaliyetinin rolü vardır ve tercüme ile gelen yeni fikirlerle karşılaşan kültür kendi öz varlığındaki değerlerle bu yabancı tesirleri karıştırarak yepyeni mahsüller verir. Bu düşünce Hilmi Ziya Ülken tarafından şu cümlelerde özetlenir:

“İslâmlar Aristo'yu tekrar ettiklerini zannediyorlardı. Fakat hakikatte içten gelen ak-sülâmelerle karışan ve kaynaşan bu tesirler büsbütün yeni mahsüller vermiştir. Rönesansı yapanlar eski Yunanı, Rus fikir inkilâbının hazırlayanlar tarihî maddecileri taklit ettiklerini sanıyorlardı Fakat onların bu ilk kuvvetten aldıkları hız - şüphe etmemelidir ki- kaynakları çok aşmış ve büsbütün yeni sahalara girmiştir.”⁴

Edebiyatta tercüme de gerek okura gerekse yazar/şaire yepyeni ufuklar açar ve onu farklı dünyalarla tanıştıran bir pencere olarak değerlendirilir. Tercüme yazarı/şairi tema, imaj ve teknik bakımdan besleyen önemli bir kaynaktır.

Andre Gide' in “*her yazarın bir yabancı eseri tercüme ederek kendi edebiyatını zenginleştirmesi*” gerektiği şeklindeki sözleri tercümenin bir beslenme kaynağı olarak önemini vurgular.

Fuad Köprülü' nün 1- İslamiyetten evvel Türk edebiyatı 2- İslam medeniyeti tesiri altındaki Türk edebiyatı 3- Avrupa medeniyeti tesiri altındaki Türk edebiyatı şeklindeki tasnifini düşünmek bize gerek doğudan gerekse batıdan dilimize yapılan tercüme ve tesirleri olarak tercümenin edebiyatımız için önemini ve yayıldığı sınırların genişliğini göstermektedir. Çok geniş olan bu sınırı biraz daraltır ve Tanzimat sonrasındaki tercüme ve tesirleri yani Avrupa medeniyeti tesiri altındaki Türk edebiyatını ele alacak olursak tercüme ve tesirlerin Tanzimattan itibaren Türk edebiyatının gelişmesinde de önemli bir etkisi olduğu görülür.

Batılılaşmanın bir devlet programı haline geldiği Tanzimat'ın ilânı (1839) o yıllara kadar Arap ve Fars edebiyatının tesirleriyle şekillenen edebiyatımızın akışını başka bir mecraya yöneltmiştir.

Ancak batıyı tanıma çok daha önceki tarihlere kadar uzanır. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa'ya elçi olarak gönderilmesi ile Osmanlı aydını Batı medeniyetini tanıma fırsatını bulur. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin *Sefâret-nâme* adlı eseri bir bakıma Osmanlı aydınının batı medeniyetine açılan ilk kapısı olma özelliğini taşır. Bu kapı III. Selim zamanında iyice aralanır ve Avrupa'nın teknik, askerî sahalarda üstünlüğü görülerek Avrupa model alınmak suretiyle gerekli ıslah hareketlerine girişilir. II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid devirleri de hep bu farklı medeniyetin izlerini taşıyacak ve Avrupa modeli her sahada örnek alınacaktır.

³ a.g.e., s.14-18

⁴ a.g.e., s.16

Ancak Batı edebiyatını tanımak biraz daha ilerki tarihlerde gerçekleşir. XVI-II. yılın sonunda devrin reis'ülküttâbı (dışişleri bakanı) Atıf Efendi, padişah III. Selim'e takdim ettiği Muvazene-i Politika (siyasî denge) adlı raporunda Fransız ihtilâlini şöyle tanımlar.”*Rousseau ve Voltaire misillü meşhur zındıkların eserleriyle husûle gelmiş bir fîsk u fücür cümbüşü*”.

Devlet işleri için yabancı dil bilen gençlere duyulan ihtiyacın artması ve. bu ihtiyacı karşılamak için 1862 de kurulan Tercüme Odası Tanzimat yıllarında adeta bir mektep haline gelir. Ali Fuad, Savfet Paşa gibi değerli insanlar hep bu ocaktan yetişirler. Bu oda yalnız gençlere yabancı dil öğretmekle kalmaz yeni bir dünya görüşüne beşik, yeni bir siyasî idealin geliştiği bir çevre haline gelir.⁵ Abdülaziz devrinde hızlanan fikir hayatının gelişmesinde de bu odanın rolü önemlidir. Mustafa Refik, Namık Kemal, Ethem Pertev Paşa, Sadullah Paşa gibi Abdülmecid devrinin genç neslinin yetişmelerinde ve şahsiyetlerini idrak etmelerinde de yine bu odanın tesiri görülmektedir. II. Mahmud devrinde Avrupa'ya tahsil için gönderilen gençlerin yavaş yavaş memlekete dönmeleri de yeni bir dil, yeni bir dünya görüşünü çevrelerine aktarmalarına ve etraflarındaki gençlere batı medeniyetinin özelliklerini tanıtmalarına sebep olur.

Askerî alanda yetiştirilmek üzere Batıya gönderilen gençler orada karşılaş-tıkları eserleri yabancı dil öğrenmek amacıyla tercüme ederek dilimize bu eserleri kazandırmaya başladılar.Ancak bu tercüme tabii ki daha basit , daha kolay anlaşılır metinler arasından seçilmektedir. Bu da ilk tercümelemlerin daha çok ikinci sınıf yazarlar arasından seçilmesine sebep olmaktadır. Tercüme faaliyetinin tabiri caiz ise el yordamıyla yapılmış olması Türk okurlarını zirve şahsiyetler ve zirvedeki eserler ile karşılaşmasını engeller. Edebiyatımız kendisine yabancı olan roman, tiyatro gibi yeni türleri tercümelemler aracılığıyla tanır. Ama ne yazık ki Batı kültürüne vakıf olabilecek düzeyde zengin bir “tercüme edebiyatı” oluşmaz.⁶

İlk edebî tercümelemler arasında sayılan *Muhaverat-ı Hikemiye' de*, Münif Paşa Fénélon, Fontenelle, Voltaire' den derlediği bazı dialogların tercümelemlerini bir araya getirir. 18.yy da “meşhur zındıklar” olarak tanımlanan Voltaire, Rousseau ve Montesquieu gibi düşünürlerin Tanzimat döneminde ilk tercümelemler arasında yer

⁵ A. Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.143.

⁶ İlk tercümelemler arasında şu eserler sayılabilir:
Münif Paşa, *Muhaverat-ı Hikemiye*, 1859, (Voltaire, Fontenelle, Fénélon'dan seçmeler);
Fénélon, *Télémaque*, çev:Yusuf Kâmil Paşa,1859.
Fénélon, *Télémaque*, çev. Ahmet Vefik Paşa,1862;
Şinasi,*Tercüme-i Manzume*,1859; (Batı örneklerinden seçmeler)
V.Hugo, *Hikâye-i Mağdurin* (Sefiller),1862;
Bernardin de Saint-Pierre, *Paul et Virginie*,
Lamartine,*Graziella*, 1871, Ali (Ermeni harfleri ile Türkçe);
Shakespeare,*Othello*,1876 (Ducis adaptasyonundan çevrilir);
Lamartine,*Graziella*, Yusuf Neyyir,1879.

alması 19. yüzyılda Batı kültürüne bakışın değişmesini göstermesi bakımından önemlidir.⁷

Ancak yine de devirde yabancı dil özellikle de Fransızca bilen aydınlar 18.yy düşüncesine hakim olan yazar ve düşünürleri okumuş, kendi sosyal, politik hayatları ile ilgili buldukları bölümleri Türkçeye nakletmişlerdir. Ancak bu nakiller çoğunlukla seçme metinler veya özetler şeklinde, yorum ve açıklamaların ağırlıkta olduğu tercüme aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Tanpınar'ın ifadesiyle "yeniliğin büyük muharrirleri" olan fikir ve sanat hayatımızda önemli bir rol üslenen Münif Paşa ve Şinasi de batılı kaynaklarla beslenmiş, tercüme ile toplumu beslemiş isimler arasında sayılırlar. Özellikle Münif Paşa gazetecilik ve tercüme aracılığıyla toplumu eğitmeyi hedefler. *Mecmua-ı Fünun* Tanzimat neslinin özellikle de halkın eğitilmesinde önemli rol oynayan bir yayın organı olmuştur. Fransa'da ansiklopedinin XVIII yyda oynadığı rolü bizde bir mektep olarak nitelenen *Mecmua-i Fünun* oynamıştır diye düşünülebilir.⁸ Bu paralelliğin kaynağında Münif Paşa'nın okumaları ve tercümelerinin önemli bir rolü vardır. Bu metinler ilk defa Türk okuyucusunun karşısına insan anlayışı, şöhret telâkkisi, ferdi ihtiras, vatan sevgisi, genç kız, kadın terbiyesi gibi meseleleri o tarihe kadar edebiyatımızda işlendiğinden farklı bir biçimde ele almaktadır. Tanpınar *Muhaverat-ı Hikemiye*'yi yenilik tarihimizde adı unutulmuş bir kahramana benzeter.⁹ Hamid'in ve Namık Kemal'in bu fikirleri işleyerek, Türk yazarlarının kalemi ile eserlerinde ortaya koyduklarını belirtir. Münif Paşa, Tanzimat hareketinin, tercüme yolu ile ahlâk prensiplerini tartışmaya açan adamıdır. Yeni bir medeniyetle karşılaşan toplum yeni yeni kavramları da tanımaya ve üzerinde düşünmeye başlar.

1859 da Şinasi'nin yayınladığı *Tercüme-i manzume* ise batı şiirinde ilk örneklerin bulunduğu bir yayındır. Bu tercüme arasında Lafontaine'den (Kurt ile Kuzu Hikâyesi), Lamartine'den (*Premières Méditations Poétiques'den*) seçme parçalar, Gibert'in manzumelerinden bazı mısralar, Racine'in *Esther*, *Athalie* ve *Andromaque* gibi trajedilerinden , Fénélon'dan bazı mısra ve kısa bölümler yer alır. Bu seçme mısralar genellikle ahlâki mesaj taşıyan ve Allahın kudretini ve adaletini dile getiren mısralardır.

Tercümelerin asılları ile birlikte neşredilmesi ise devirde gençlerin Fransızca öğrenmelerine yardımcı olmak amacıyla yapılmıştır. Ancak çeviri alanında şiir tercümesinin çok özel bir yeri olması ve şiirin çevirisinin yapılamayacağı ancak

⁷ Orhan Okay, "Edebiyatımızda Batılılaşma", *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yay. İstanbul, 1992, s.44-53

⁸ Tarih, kozmografya, coğrafya, jeoloji, iktisat v.b. birçok konuda makale ve tefrikanın yayımlandığı mecmua modern pedagojiye dair ilk makalenin de bizzat Münif Paşa tarafından yayımlandığı bir yayın organıdır. Bu noktada da gayet iyi Fransızca bilen Münif Paşa'nın bu davranış biçimi ile, düşüncelerini cömertçe çevresi ile paylaşan, roman, tiyatro, sanat eleştirisi, felsefe mekanik gibi farklı sahalarda çalışan ve öğrendiklerini *Encyclopédie* adlı eserinde toplamak isteyen Diderot'yu hatırlatmaktadır. Münif Paşa gibi geniş kültür sahibi bir aydının Fransız edebiyatının önemli devrelerinde birinde yetişen Diderot'yu ve çalışma programını tanımaması imkânsızdır. Bu paralellik bizde Münif Paşa'nın şahsiyeti ve Osmanlı kültürü ile bütünleşen bir Diderot tesirini hatırlatır.

⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.180

temanın bir başka dile nakledilebileceği ya da metnin başka bir dilde yeniden inşa edileceği görüşünün yaygın olması Tercüme-i Manzume'deki bu denemenin bir acemilik örneği olduğunu gösterir. Ancak ilk olması bakımından tercüme edebiyatının kilometre taşı olarak nitelenen örneklerden biridir Batı edebiyatının farklı tür ve şekildeki metinlerini Türk okuruna tanıtır.

Türk edebiyatında yenilik hareketlerinin babası olarak nitelenen Şinasi, Avrupa'da yaşadığı yıllar ve orada kurduğu dostluklar neticesinde edebiyatımıza birçok yeniliği getirmiş ve uygulamıştır.¹⁰

Dilimize batıdan yapılan ilk tercüme arasında sayılan Yusuf Kamil Paşa'nın Fénélon'dan tercüme ettiği *Télémaque*; Münif Paşa'nın *Muhaverat-ı Hikemiye*; Şinasi'nin *Tercüme-i Manzume* adlı neşirleri batı türlerini dilimize taşıyan ilk örnekler olmaları bakımından da önemlidirler.

Ancak tercüme ve batı kaynaklarından beslenme, bu yeni dünya görüşü eski dünya görüşü ile çatışmış ve felsefi bir buhranın da doğmasına sebep olmuştur..Terk edilen eski "kâinat telâkkisi"nin yerini tutacak bir felsefeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı da büyük ölçüde Abdülhak Hamid'in şiirlerinde ortaya koyduğu dinî, felsefi ve sanatkârane kâinat görüşü tatmin etmiştir. Hamid ile edebiyatımızda başlayan ferdi ızdırıp devri de yine romantik yazarlara ve bu yazar ve şairlerden yapılan çevirilere çok şey borçludur.

Bir tesadüf eseri her ikisi de kızlarını kaybeden Hugo ve Lamartine'in ölüm temini işleyen şiirleri ile Recaizade Ekrem'in ve Hamid'in ölüm temasını işleyen şiirleri arasında da benzer imajlar, deyişler dikkatimizi çekmektedir. Sanatının hareket noktasını büyük ölçüde Lamartine'de bulan Recaizade Ekrem¹¹, mezarlık ve mezarlıkta murakabeyi başlatır ve bu murakabe Nâbi-zâde Nazım, İsmail Safa, Rıza Tevfik ve Tevfik Fikret gibi yazarlarda devam eder.

Lamartine'in Graziella adlı romanının¹² ana temasını oluşturan ölen sevgili ardından duyulan ızdırıp ölen sevgili, ölen eş şeklinde şiirimizde de sık işlenen bir tema haline gelir.

Paul et Virginie, Atala gibi eserler nasıl batı romantizminin temel taşları olarak niteleniyorlarsa Türk edebiyatında da romantizmin gelişmesine yardımcı olan eserler olarak değerlendirilirler. Hamid'in Sahra, Bunlar Odur, Belde gibi şiir kitapları da tabiat anlayışını ortaya koyan eserleridir ve batıdaki tabiat anlayışına, canlı tabiat tasvirlerine benzer örneklerle doludurlar. Tabiat karşısında duyulan hayranlık edebiyatımıza hakim olan Enelhak 'ın yerini "her yerde Allah" olan deyişine bırakır. Bu yeni panteizm dünyanın tüm güzelliklerini Allah'ın etrafında top-

¹⁰ Mehmet Kaplan, "Şinasi'nin Türk Şiirinde Yaptığı Yenilik", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, Dergâh Yay, İstanbul, 1992, 2. baskı, s.253-274.

¹¹ Mehmet Kaplan, "Ekrem ve Hamid Üzerinde Lamartine Tesiri", *İstanbul*, nr.12, 5 Mayıs 1944.

¹² Tespit edebildiğim kadarıyla roman yedi defa Türkçeye aktarılmış ve birçok baskısı yapılmıştır. Bu da eserin devirde gördüğü ilgiyi gösterir. Bkz.Emel Kefeli. *1854-1993 Yılları Arasında Lamartine'den Türkçeye Yapılan Tercüme Üzerinde Bir Araştırma*, Marmara Üniv. İstanbul. 1993, Basılmamış doktora tezi.

lamaktadır. Bu da gelenekten gelen unsurların yanı sıra başta Lamartine tercümele-ri olmak üzere romantiklerden yapılan çevirilere bağlanabilir. Lamartine'den 1854-1993 yılları arasında 45 şiir, 3 roman, ve 13 seçilmiş muhtelif metin tercüme edildiği düşünülürse bir Lamartine tesirinde sözetmenin ve şairlerimizin Lamartine tercümeleriyle beslenmiş olma ihtimallerinden söz etmenin ne kadar yerinde oldu-ğu açıkça görülecektir.¹³

Özet olarak çevrilen ve ilk tercümele arasında yer alan Hikâye-i Mağdurîn başta olmak üzere Victor Hugo'dan yapılan çeviriler, Shakespeare ve Goethe gibi ro-mantiklerden yapılan tercümele de bu etkiyi geliştirmekte ve zenginleştirmektedir.¹⁴

Recaizade Ekrem¹⁵, Muallim Naci gibi devrin önemli şahsiyetlerinin de ter-cümeleri tercüme edebiyatımız için önemli birer merhalelerdir.

Shakespeare tercümeleri ise tiyatro faaliyetinin gelişmesi ile doğrudan bağ-lantılıdır. Tiyatro faaliyetiyle birlikte Shakespeare'in de adı duyulur ve ilk olarak tiyatronun gelişmesinde önemli rol oynayan ermeniler tarafından tanıtılır.¹⁶ Türkçe olarak oynanan ilk oyunlar arasında *Romeo ve Juliet* ve *Othello* sayılır. Othello'nun ilk tercümesi de Fransızca adaptasyonundan yapılır. Bu örnek Fransızcanın devir-deki önemini göstermesi bakımından önemlidir ve tıpkı *Robin-son Crusoe'* nun arapçadan dilimize çevrilmesinde olduğu gibi bizi tercüme tekniği ve problemleri açısından “second hand translation” (İkinci el tercüme) meselesi ile karşı karşıya bırakır. Tanzimat devrinde yoğun oyarak görülen Fransız tesiri karşısında farklı tek kaynak Shakespeare olur.¹⁷ Tiyatro açısından ele alındığında Ahmet Vefik Paşa'nın Molière adapteleri ve Goldoni tercümeleri de tiyatro edebiyatını geliştirme bakı-mından önemli beslenme kaynaklarıdır.

Tercümelerde genel olarak dikkati çeken hususlar ise;

-Mütercimlerin manzum tercümelerde şiirin manasına sadık kalmaya çalış-maları, kendi kültürlerine yabancı olan kısımları atlamaları, topluma yabancı kala-bilecek kültür unsurlarını veya dinî unsurları tercüme etmemeleridir. Buna canlı bir örnek ise Lamartine tercümeleri arasında yer alan Ferid'in “Cenab-ı Hak” adıyla

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Kefeli, 1854-1993 Yılları Arasında Lamartine'den Türkçeye Yapılan Tercümeler Üzerinde ....

¹⁴ 1862-1910 yılları arasında Victor Hugo'dan Türkçeye 80 şiir , 7 roman, 4 tiyatro, 1 hikâye, 5 deneme, 2 hâtra tercüme edilir. Bkz.Zeynep Kerman, *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Tercümeler Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul, 1978, 424 s.

¹⁵ Zeynep Kerman, “Recaizade Ekrem'in Batı Edebiyatından Yapmış olduğu Tercümeler”, *A.Ü. Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi, A.Caferoğlu Özel sayısı*, Fas.2, sayı 11, Ankara 1979.

¹⁶ 1871 ve 1874 de sahnelenir. Bkz. İnci Enginün, *Tanzimat Devrinde Shakespeare, Tercümeleri ve Tesiri*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. 1979, 326 s.

¹⁷ 1277-1311 tarihleri arasında neşredilen tiyatro kitaplarından 180 i telif, 94 ü tercümedir. Telifler arasında sayılan eserlerin büyük bir kısmının da adapte olması kuvvetle muhtemeldir. Bunların büyük bir kısmı da Fransız edebiyatındandır. Fransız edebiyatından 79, İngiliz edebiyatından 8, Alman edebiyatından 5, Rumcadan 2, Farsçadan 1, Rusçadan 1 piyes tercüme edilir. Bkz. İ. Enginün, *Tanzimat Devrinde Shakespeare*, s. 20.

tercüme ettiği “Dieu” isimli şiirdir.¹⁸ Orjinal metindeki hristiyanî duygu ve düşünceleri bir müslümanın duyuş tarzına adapte ederek, tasavvuf lugatini kullanarak tercüme etmesi dikkati çeker. Burada bir tercümeden ziyade adapteden bahsetmek yerinde olabilir.

-Tanzimat devrinde yapılan tercümelemler incelendiğinde tanzimatçıların belli şahıs ya da edebî akımlara bağlı kalmadıkları ve çeşitli akım ve devrelere mensup yazarlardan tercümelemler yaptıkları görülür. Zaman zaman el yordamıyla zaman zaman da karşılaşılan yeni medeniyette var olan her şeyi aktarma endişesini taşıyan bu yaklaşım kendi kültürümüze yabancı olanı, toplumu tedirgin edecek unsurları temizleme hususunda da titizlik göstermektedir.

Ansiklopedist olarak nitelediğimiz yazarımız Ahmet Midhat Efendi de tercümenin yararına inanan yazarlarımızdandır. Özellikle klasiklerin tercüme edilmesinin gerekli olduğuna ve klasiklerin edebiyatımızı besleyen önemli birer kaynak olduklarına inanır. Mealen tercümeden yana olan Ahmet Midhat tercümede maksadı kendi dilinde ifade etme yolunu tercih eder bu nedenle de onun tercümelemleri “adapte metin” özelliği taşımaktadır. Gazetesinin tefrika ihtiyacını karşılamak için daha çok Avrupa edebiyatında ikinci sınıf yazarlar olarak tanımlanan Paul de Kock, Octave Feuillet, Emile Richebourg, Charles Merevel, Hector Mallot gibi yazarlardan tercümelemler yapmıştır. Ahmet Midhat'ın tercümelemlerinde iki husus dikkati çekmektedir.

- 1- Okuyucusunu yadırgatmadan ona yeni bir dünyayı tanıtmak ve eğitmek.
- 2- Yeni doğacak eserleri beslemek.

Eserleri beslemek tüm Tanzimat devri için tercümelemlerde dikkatimizi çeken bir husustur..

Servet-i Fünun döneminde tercüme kriterinin değiştiği ve üslup endişesinin ortaya çıktığı görülür. bu konuda en sağlam kaynağımız ise Halit Ziya'nın Mai ve Siyah adlı eserinde Ahmet Cemil'in ağzından dile getirdiği tercümenin zorluğudur.

Tanzimat döneminde, yabancı dil öğrenme, Batıyı tanıma bir başka deyişle “ötekini” tanıma endişesinden yola çıkan tercümelemler zaman içinde yazarlarımızı gerek tema gerekse imaj bakımından besleyen, geliştiren önemli bir kaynak haline gelir.

Servet-i Fünûn döneminde üslûp endişesi ile yapılan tercümelemler ise dilin gelişmesine, dil üzerinde düşünmemize yol açar. Tabii ki tercümelemlerin dili zenginleş-tirip geliştirmesi ve nüanslar üzerinde düşündürmesinin yanı sıra bir de ana dili,

¹⁸ “Cenab-ı Hak”, çev. Ferid, *Sırat-ı Müstakim*, nr.61, 22 T.evvel 1325/ 4 Kasım 1909, s.131-133. Emel Kefeli, 1854-1993 Yılları Arasında Lamartine'den Türkçeye Yapılan Tercümelemler Üzerinde ... “Türk Matbuatında Lamartine” s.25-55.

Lamartine bu şiirinde kainatın hakimi, her türlü gücün kaynağı olarak gördüğü Tanrı'nın büyüklüğü ve mucizelerini, insanoğlunun gitgide zayıflayan inancını işler. “Inancını kaybeden varlığını da kaybeder”. mısraı ile biten şiir insanı zamanla yıpratmış, alışkanlık haline getirerek kaybettiği inancına sahip çıkmaya çağırır. Şiir 1941 de tekrar Enver Barlas tarafından , daha sade bir dil ile,Türkçe'ye tercüme edilir.Burdur, nr.19-22, Ağustos 1941, s.6-8.

yabancı cümle yapılarına bağlı kalarak bozması ve cümle yapısını değiştirmesi, Türkçe kelimeler yerine yabancı kelimeleri kullanma eğilimini arttırması gibi menfi etkilerinin de olduğu unutulmamalıdır.

Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı yaptığı sırada başlattığı hareket (1940) tercüme edebiyatı için en sistemli ve en değerli hizmetlerden biri olarak anılır. Bu seri ortaçağa ait anonim eserlerden romantizm, natüralizm ve realizm gibi akımların belli başlı temsilcilerinin eserlerine kadar uzanan geniş bir yelpaze oluşturur. Tanpınar, Hasan Âli'nin bu hizmetini

“Tercüme işi bence yaptıklarının en mühimidir. Türkçede Sophocles ile Goethe, İbsen, Descartes beraberce okunsun çocuk okulunun kitaplığında Yunan filozoflarını, on sekizinci asır muharrirlerini, romantik devrin şaheserlerini bir arada bulsun! Bu bizim neslin hülyasına sığacak şey değildi.”¹⁹

şeklinde değerlendirir. Hasan Âli'nin dil ve tercüme meselelerindeki ısrarında şahsî tecrübesinin önemli rolü olduğunu düşünür. ve “yetişme yıllarından bu iki işin zaruretini duyarak çıktığını” ve gelecek nesillerde bu eksikliği gidermek istediğini belirtir.²⁰

Tercüme gitgide daralan dünyamızda toplumlararası, kültürlerarası iletişimi sağlayan, sevgisi, nefreti ve tutkuları ile dünyanın her yerinde aynı olan insanı işleyen edebî eserlerin ortak noktalarını ortaya koyan ve farklı ırklara, farklı milletlere mensup olan insanların birbirlerine yakınlaşmalarını sağlayan önemli bir kültür köprüsüdür.

Edebiyat tarihi ve mukayeseli edebiyat araştırmaları için büyük önem taşıyan tercümelerin bibliyografyalarının hazırlanmamış olması ve “tercüme edebiyatı” başlığı altında çalışmaların yapılmamış olması edebiyat araştırmalarında -tüm dünya edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da- büyük bir boşluk oluşturmaktadır. Ancak bir ekip ve sistemli ve sabır isteyen bir çalışma neticesinde hazırlanabilecek olan bibliyografya çalışmaları güç bir iştir. Esasen tüm edebiyatlar için de pek kolay olmayan bu tür araştırmalar özellikle de Türk edebiyatında çeşitli dergi ve gazetelere yayılan tercümelerin toplanması ve incelenmesi bakımından büyük bir güçlük arz etmektedir.

Tercümeler incelenirken üzerinde durulması gereken husus tercümenin nasıl yapıldığından çok “tercüme metnin gerçeği” (La réalité du texte traduit)²¹dir. Orjinal metin ile tercüme üzerinde yapılacak karşılaştırmalı bir incelemeden sonra tercümede hangi değişikliklerin yapıldığı, tercüme edilen ve edilmeyen hususlar, farklar ve eklemelerin tespiti çeviricinin metin karşısında tutumunu ortaya koyar. Bu noktada yapılacak değerlendirmeler, eserin toplumda nasıl karşılandığı, hakkın-

¹⁹ Canan Yücel Eronat, “Hasan Ali Yücel'e Dair Hatıralar ve Düşünceler”, *Tanpınar'dan Hasan Âli Yücel'e Mektuplar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s.43-51.

²⁰ a.g.e., s.48.

²¹ Pierre Brunel- Yves Chevrel , Précis de la Littérature Comparée, “ *Le Texte Etranger: La littérature traduite* ”, *Presse Universitaire De France (PUF)*, Paris, 1989,s.57-82

da yapılan tenkitler, kaç baskı yaptığı, kimler tarafından çevrildiği, ve çeviricilerin sosyal, edebî hatta siyasî eğilimleri, hatta aynı metnin farklı iki tarihte yapılan çevirisi arasındaki farklar veya çevirinin aldığı eleştiriler üzerinde hassasiyetle durulması gereken meselelerdir (réception du texte). İnceleme iki safhada yapılabilir: çevirideki sözü edilen bu hassas noktaların -varsa- doğru olarak tespiti ve tarihî-sosyal ve edebî bir çerçeve içine yerleştirilerek yorumlanması.

Tercüme metnin bir -yeniden inşa - olduğu düşünülürse bu metinde farklı tesirlerin varlığından da söz etmek gerekir.

Bu tür çalışmalar “Tercüme sosyolojisi” başlığı altında toplanır. Ancak tercüme ile ilgili çalışmaların bu aşamaya gelebilmesi için önce tercüme faaliyetinin dikkatle takip edilmesi ve Türk edebiyatı merkez alındığında dilimize yapılan tercümelerin bibliyografyalarının hazırlanması gerekir²². Bu merhale tercüme edebiyatının en zor ve en mekanik devresidir. Ancak bu devre aşıldıktan sonra tercüme-lerin tesirleri açısından incelemeler yapmak mümkün olacaktır.

---

²² Batı edebiyatında yapılan tercümelemler ile ilgili olarak hazırlanan bazı bibliyografyalar:
İnci Enginün-Zeynep Kerman, “Türkçe’de Emile Zola Tercümeleri ve Emile Zola Hakkında Yazılan Yazılar Bibliyografyası” (1885-1973), *İ.Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.XXII, 1977, s.243-265.
İnci Enginün-Zeynep Kerman, “Türkçe’de Alphonse Daudet”, *Dünya Edebiyatından Seçmeler*, nr.2, Nisan 1977, s.63-71.
İnci Enginün-Zeynep Kerman, “Türk Edebiyatında Goncourt Kardeşler”, *Türk Edebiyatı*, nr.42, Nisan 1978, s.28-29
İnci Enginün- Zeynep Kerman, “Türkçe’de Maupassant”, *Türkiyat Mecmuası*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1980, s.255-276